

Az államépítés relevanciája a 21. század harmadik évtizedében

The Relevance of State-Building in the Third Decade of the 21st Century

Pongrácz Alex – Rada Péter

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.2.4

Összefoglaló: Az államépítés elmélete abból a meggyőződésből fakad, hogy a világ akkor a legbiztonságosabb, ha a rendet univerzálisan érvényes liberális szabályok mentén alakítjuk ki, és ezt a rendet követi minden állam. A „liberális világrend” születésénél az Amerikai Egyesült Államok bábáskodott, és 1991 után – egyedüli szuperhatalomként – annak kereteit a volt szocialista országokra is kiterjesztette. A „liberális világrend” építőelemei a szuverén államok, amelyek felelősséget is éreznek a rend iránt. Amennyiben az államok nem tudnak vagy nem szándékoznak élni ezzel a felelősséggel, a rend stabil tagjai beavatkozhatnak az egyetemesen létező normák és szabályok érvényesítése érdekében. Ezt nevezük a jelen írásunkban „offenzív liberalizmusnak”. A tanulmányunk célja, hogy a nemzetközi rendszerrel összefüggő államépítési és elméleti szakirodalmat áttekintse, mert véleményünk szerint az államépítés kérdésköre az elmúlt 15 évben háttérbe szorult, azonban az ukrajnai háború és az azt követő újjáépítés szükségessége miatt hamarosan újra hangsúlyosan napirendre fog kerülni.

Kulcsszavak: nemzetközi kapcsolatok elméletei, liberalizmus, világrend, államépítés

Abstract: *The theory of state-building stems from the liberal conviction that our world's security is based on universal regulations followed by all states. The United States of America was the midwife at the birth of “liberal world order” and, being the sole superpower after 1991, it was able to expand its scope to the post-socialist countries. The building blocks of the “liberal world order” are the sovereign states which feel responsibility towards this order. In case some states are not able or willing to live with this responsibility the order's stable states can intervene to enforce the universal norms and regulations. This logic is what we call “offensive liberalism” in this study. Our goal was to review the state-building literature and the literature on the international system because the question of state-building has been abandoned in scholarly works in the last 15 years. However, the state-building literature is by no means obsolete and soon will become relevant considering the war in Ukraine and the necessary reconstruction after the war.*

Keywords: *theories of international relations, liberalism, world order, state-building*

Bevezetés

Az államépítés¹ és annak teljes szakirodalma rendkívül erősen táplálkozik abból a meggyőződésből, hogy a világ mindenki számára univerzálisan akkor a legbiztonságosabb, ha hasonló elveket vallva ugyanazokat a liberális szabályokat követi minden ország, amelyeknek az egyetemes érvényessége a hidegháború után megerősödött. Az amerikai neokonzervatív gondolkodók kormányzati pozícióba kerülését követően a George W. Bush vezette adminisztráció tovább fokozta a nemzetközi közösséggel szemben a liberális világrend „nem működő” szereplői aktív megtámogatásának igényét. Az 1990-es években ezt a liberális militarista² hozzáállást az ENSZ és a humanitárius intervenciók elvei és gyakorlatai is tükrözték. A 2001-es afganisztáni és a 2003-as iraki események után viszont az államépítés gyakorlati nagyhatalmi politikai eszközzé is vált, főként miután a „konfliktus utáni újjáépítésnek” a sokáig szem előtt tévesztett területe az iraki intervenciót követően a washingtoni külpolitika kiemelt kérdésévé vált.³ Francis Fukuyama tehát nem véletlenül állította azt, hogy a 2001. szeptember 11-ét követő időszak legfontosabb világpolitikai kérdésének már nem az számít, hogy miként szorítsuk vissza az államiséget, hanem az, hogy hogyan építsük fel azt.⁴

A 21. századi államépítés mögött – minderre figyelemmel – alapvetően az a feltetelezés húzódik meg, miszerint „az Egyesült Államok által legtökéletesebbnek tartott amerikai politikai rendszer exportjával a destabilizálódott térségekben rendet lehet teremteni, és meg lehet akadályozni a válsággócok kiterjedését.”⁵ E megközelítés arra az elméleti meggyőződésre épül, hogy csak a „liberális világrend” nyújtotta keretek adnak lehetőséget a kölcsönös fejlődés és biztonság fenntartására. Továbbá ezt a keretet az Egyesült Államoknak nem csupán fenntartania, hanem aktívan bővítenie is kell a saját biztonsága és a globális „közjó” érdekében. Ily módon – az „offenzív realizmus”⁶ mintájára – az államépítési projekteket az „offenzív liberalizmus”⁷ logikai-elméleti keretrendszerébe sorolhatjuk.

Hipotézisek a „liberális világrenddel” kapcsolatban

A jelen tanulmány célja, hogy rávilágítson arra, hogy a „liberális világrend”⁸ tekintetében relevánsnak számító összefüggések kapcsán mi alkothat egy olyan logikai és gondolati rendszert – vagy legalább egy frissített alapfogalom-készlet alapján a világrend elemzéséhez felhasználható közös értelmezési keretet –, amely az államépítési szakirodalom szempontjából is jelentőséggel bír. A 2000-es évek végén és a 2010-es évek elején/közepén a hazai szakirodalomban is jelen voltak az államépítéssel, az államkudarccal és a nem működő államokkal

foglalkozó tanulmányok,⁹ de a számuk a nemzetközi irodalomhoz hasonlóan nálunk is csökkent, mivel a Bush-adminisztrációt követő, Bill Clinton és Barack Obama által folytatott külpolitika kifejezetten tartózkodott a demokráciaterjesztésnek és az államépítésnek még az említésétől is. A 2008–2009-es válság pedig egyértelműen megmutatta, hogy az amerikai külpolitika túlterjeszkedett, és Obama legfontosabb célja az lett, hogy lezárja a párhuzamosan zajló afganisztáni és iraki műveleteket.¹⁰ Az utóbbit megtették ugyan, ami azonban az Iszlám Állam „születésének” adott teret, az előbbi viszont csak a kettővel későbbi elnök, Barack Obama korábbi alelnöke, Joe Biden hajtotta – sokak szerint elhamarkodottan és átgondolatlanul – végre.

Ha Biden kritikussai elhamarkodottnak tartják az afganisztáni kivonulást, biztonsági kihívásnak a közel-keleti, észak-afrikai és száhel-övezeti instabil regionális helyzetet, akkor tulajdonképpen mit is várnának el az Egyesült Államoktól? Az unilaterális katonai elemet is magában foglaló amerikai nemzetépítés nem volt sikeres, de a műveletek abbahagyása is kritikát von maga után. Elképzelhető, hogy nem magával az államépítés elvével, hanem a kivitelezésével volt gond? A jelen tanulmány nem szeretné bővíteni azoknak az elemzéseknek a sorát, amelyek éppen ez utóbbit (a megvalósítást) értelmezték, értékelték vagy kritizálták valamilyen szempontrendszer alapján. A célunk az, hogy az elméleti és az elvi kereteket tekintsük át, hiszen tulajdonképpen nem az elmélet kérdőjeleződött meg, hanem az amerikaiak által vezetett kivitelezés vallott kudarcot. A miénkhez hasonló vállalkozások elméleti szempontból szükségszerűen interdiszciplinárisak, a módszertanuk tekintetében pedig eklektikusak. Bár a tanulmány gyakorlati relevanciával bíró kérdéseket igyekszik megközelíteni, a téma egyedi karaktere miatt alapvetően nem lehet empirikus.

Egy vállaltan filozófiai-elméleti tanulmány nem feltétlenül deduktív a formális logika „eredeti” felfogása által egyébként követendőnek tartott metodológia szerint, így hipotézis(ek) felállítására sem lenne szükség. Ám ha egy központi állítást szeretnénk megfogalmazni, és annak kifejtésére vállalkozunk, akkor egy – három egymásra épülő tézisből álló – összetett mondatból érdemes kiindulni:

1. A nemzetközi rendszer szervező ereje a „liberális világrend” logikája;
2. e logika alapjait a szuverén, egyenlő, de a felelősségüket is hasonlóan értelmező államok jelentik;
3. az „offenzív liberális”¹¹ felfogás szerint az univerzálisan érvényes normák és szabályok érvényesülése érdekében nem kizárt az államépítés.

Figyelembe kell venni azonban, hogy a „liberális világrend” szürReális, mert az ideáltipikus álmok egyszerre vannak jelen a legrosszabb forgatókönyvekkel és vitathatatlan államkudarccokkal. A rend fejlődése e két véglet közötti spektrumon mindig egy adott állapotot tükrözött. Azaz egyszerre lehet liberális, de adhatunk igazat a realista jóslatoknak is – ezt az egyazon történelmi pillanatban tapasztaltaknak a más dimenzióból történő vizsgálata alapján bizonyítani is tudnánk.

A kérdés aktualitása

A választott téma, úgy tűnhet, a jelenlegi világpolitika szempontjából nem tartozik a legégetőbbek közé. Viszont ha abba a kontextusba helyezzük, hogy a háborúnak Ukrajnában – remélhetőleg minél előbb – vége szakad, az abban a pillanatban fontossá válik, mert mindjárt felmerül a kérdés, hogy a Nyugat, amely a harcok során fegyverekkel is segítette Kijevet, miként tud hozzájárulni egy stabil és demokratikus ország újjáépítéséhez. A jelen helyzetben morálisan nehéz még felvetni is, de Oroszország stabilitása is jelentősen függ majd attól, hogy a háború után kinek a segítségét veszik igénybe – mert egyedül biztosan nem fog sikerülni – az államépítési feladatokhoz. Az 1990-es évek során Moszkva nem kapott elegendő nyugati segítséget ahhoz, hogy az állam teljes szerkezetét demokratizálni tudta volna. Ezt később a neokonzervatív és „liberális offenzív” szerzők az egyik legsúlyosabb elszalasztott lehetőségnek tartják.¹² Oroszország „kezét” semmiképpen sem lehet majd elengedni, mert Peking biztosan a támogatója lesz az újjáépítésben, hiszen e tekintetben a háború kitörése óta egyre szorosabbra fűzi a kapcsolát Moszkvával – még azt is megkockáztatva, hogy az Egyesült Államok felveteti a Kína elleni gazdasági szankciókat.¹³

Ukrajna újjáépítésének kérdése ma is napirenden van, és viták zajlanak arról, hogy abban kinek és milyen mértékben kell részt vennie. Az amerikai-európai uniós csúcstalálkozó után kiadott közlemény kiemeli, hogy a magánszektor aktív bevonása különösen fontos lesz – vagyis már az államépítés mikéntjéről is zajlanak a tárgyalások. A szakértők és a kutatóintézetek, agytrösztök körében a háború kezdete óta napirenden van az államépítés kérdése, mégpedig alapvetően két szempontból is indokolható stratégiai területként:

- az ukrajnai államépítés kulcsfontosságú Európa és a világrend jelenlegi stabil működése szempontjából;
- ha már államépítési műveletre kerül sor, akkor a liberális világrend értékeit teljes mértékben osztó és az elvárásoknak stabilan megfelelni képes országgal lehessen a „liberális magot” erősíteni.

E két területet mi azonosítottuk ilyen formában, s bár nevesítve még sehol másutt nem szerepelnek, a szándék egyértelmű, és a logika is érthető. A liberális German Marshall Fund of the United States kiemelt feladatának tekinti, hogy megvizsgálja egy Ukrajnának küldendő esetleges Marshall-segélyhez szükséges feltételeket, valamint a segély hatékony felhasználásának a lehetőségeit.¹⁴

A liberális világrend és a demokráciák helyével kapcsolatban John Ikenberry meggyőző érvelést mutatott be több művében is.¹⁵ Kiemelte, hogy a modernitás olyan kihívást jelent(ett), amellyel minden társadalomnak meg kell küzdenie, a cél pedig természetesen a pozitív hatások kihasználása és a negatív következmények elkerülése. Ugyanakkor a történelem során a gyorsabban és jobban teljesítő „liberális éltanulók” hajlamosak voltak arra, hogy egyfajta messianisztikus

küldetéstudat által vezérelve avatkozzanak be mások belső folyamataiba.¹⁶ Ennek az ideológiai bázisát a David Hume által leírt „óvatlan vehemencia”¹⁷ mellett az a gondolat képezte, hogy az Egyesült Államoknak kirívó esetekben a „nemzetközi rendőr” szerepét is gyakorolnia kell.¹⁸ Ez az érvelés később még azzal is kibővült, hogy mindenkinek tiszteletben kell tartania az emberi jogokat, ennek érdekében pedig alapvető kötelesség az olyan népek részére segítséget nyújtani, „amelyeket rossz körülményeik megakadályoznak egy igazságos, illetve tisztességes politikai és társadalmi rendszer elérésében”.¹⁹

Ezt az Egyesült Államok – igazi liberális hatalomként – ráadásul hajlamos morális köntösbe is öltöztetni, amely alapján az USA „érdekei – még akkor is, ha nem érintkeznek közvetlenül az emberi jogokkal – általánosságban erkölcsi természetűek”.²⁰ Ez viszont sokak szerint odavezetett, hogy az Amerikai Egyesült Államok a *Pax Americana* égisze alatt a „világ csendőrévé” vált, amelyet a Harry S. Truman által 1947 márciusában megfogalmazott doktrína intézményesített. Az egykori elnök azt igyekezett tudatosítani, hogy hazájának „egyetemes érdekeltségei és globális katonai elkötelezettségei vannak az egész világon. [...] Az Egyesült Államok politikájának támogatnia kell azokat a szabad népeket, amelyek ellenállást tanúsítanak a felfegyverzett kisebbségekkel vagy a külső nyomással szemben.”²¹ A „világ csendőrének” szerepe, a sokszor kényszeres demokráciaexport és az idejélmúlt stratégiák alkalmazása – amint az ismert – számos anomáliát eredményezett a közelmúltban (is). Daniel L. Davis szerint az agresszív amerikai külpolitika látványos kudarcot vallott:²² az egyedül vagy egy koalíció részeként végrehajtott intervenciói ugyanis sok esetben eszkalálták egy-egy országban a korábban sem éppen rózsás helyzetet. A neoliberális ideológia által (is) inspirált államépítési stratégiák és beavatkozások nem számoltak azzal, hogy „az importált állam és a liberális béke egyetemes megközelítéseinek és a nyugati központokban megálmodott politikáknak az adott országban, azaz a *fentről lefelé* történt implementációja túl sok strukturális problémát hordozott magában”.²³

A leírtak belátásához elegendő e ponton az afganisztáni és az iraki intervenció csődjére vagy éppen az „arab tavasz” kudarcára és az Iszlám Állam (ISIS) időleges felemelkedésére utalni. (Zárójelben hozzátehetjük, hogy a tanulmányunk centrumában álló államépítés korábbi, elsősorban az európai gyarmattartó hatalmak által menedzselt stratégiai projektje sem örvend osztatlan és egyetemes megbecsülésnek a szakirodalomban. Charles Tilly például egészen extrém módon állíthatta azt, hogy „a háború kockáztatása és az államépítés – amely lényegében védelmi zsarolás, megtámogatva a legitimitás előnyével – a szervezett bűnözés legjobb példái lehetnek”.²⁴ Ez persze meglehetősen sommás kijelentésként értelmezhető, így finoman szólva sem merészkednénk annak elismeréséig, hogy Tilly, úgymond, fején találta volna a szöveget.)

Az államépítés problematikájáról

Az államépítés problematikájához visszatérve szólni kell arról, hogy az 1990-es években népszerűvé, a 2000-es években pedig dominánssá vált liberális államépítési szakirodalomban²⁵ kirajzolódott az államépítés szükségességének altruisztikus igényével, pontosabban annak látszatával szemben a nemzetközi rendszernek, illetve a szűkebben értelmezett saját biztonság fenntartásának a motivációja.

Az államépítés liberális keretek között történő kivitelezésének hosszú politikai és filozófiai története van, s magától értetődően merül fel vele kapcsolatban Immanuel Kant republikánus világrendterve,²⁶ a Michael Doyle-féle demokratikus béke rendszere,²⁷ de gazdasági oldalról a liberális világrend alapját jelentő Adam Smith-i szabadkereskedelem elve is.²⁸ A liberális internacionalizmus alapjait lefektető 18–19. századi liberálisok valóban azt remélték, hogy „a háború megszüntetésének kilátásait úgy lehet megalapozni, ha az arisztokrácia helyett a demokrácia, az autarkia helyett pedig a szabadkereskedelem élvez preferenciát”.²⁹ Az 1990-es években megfogalmazott Clinton-doktrína szerint pedig – összhangban a fentebb leírtakkal – a demokratikus bővítés (*democratic enlargement*), azaz a nyugati politikai rendszerek intézményeinek és demokráciával kapcsolatos felfogásának a fejlődő országokban való meghonosítása a fegyveres konfliktusok felszámolásához fog vezetni.³⁰ Mindezek az elvek egy komplex filozófiai rendszerbe szerveződve részét képezik a liberális világrendről alkotott elképzelésnek, amelynek a pillérei: hit a szabadkereskedelem kölcsönösen biztosított előnyeiben, az emberi jogok univerzalitásában és a szuverenitást³¹ élvező államok békés együttélésének a lehetőségében.³² John J. Mearsheimer is kiemeli, hogy a liberális hegemoniára törekvő „erős állam” az egész nemzetközi rendszert a maga képére kívánja formálni, s a liberális demokrácia terjesztésén túl a „kelléktárába” tartozik a nyitott gazdaság előmozdítása és a gazdasági, valamint a biztonsági kérdések kezelésére szolgáló nemzetközi intézmények kiépítése is.³³

A liberális nemzetközi politikaelméleti szakirodalom ismeretében logikus következtetés volt, hogy a liberális világrend szabályai kölcsönösen hasznos feltevételeket nyújtanak a folyamatos biztonsághoz vagy fejlődéshez. Fontos azonban különbséget tenni az önérték által vezérelt önálló felismerés és a külső erők által kezdeményezett „felismertetés” között. Ez utóbbit nevezzük e tanulmányban „offenzív liberális” megközelítésnek. A külső szereplők által motivált és támogatott államépítés mindenképpen ez utóbbi kategóriába tartozik, hiszen az alapját az a hit adja, hogy a racionalitás logikája univerzális, és a „liberális világrend” magját jelentő napirendalkotóknak – például az Egyesült Államoknak vagy az Európai Uniónak – morális kötelességük a közös erőfeszítéseik összehangolása és pragmatikusan szervezett fellépése, hogy a rend többi szereplője is részesülhessen az előnyökből.³⁴

Bár az államkudarcok problémájának kezelésére nyilvánvalóan szükség mutatkozik, azt is látni kell, hogy minden nemzetközi beavatkozás és művelet mögött politikai döntés húzódik meg. Éppen ezért, más területekhez hasonlóan, a meghozatala folyamatában résztvevőknek világos cselekvési utasítást kell adni, amelyet követhetnek. Tény, hogy a politikusok egyfajta morális kötelességtudattól vezérelve is hoznak döntéseket – lásd Ukrajna példáját. Következésképpen szükséges egy olyan modell kidolgozása, amely világosan meghatározza, hogy miért is érdemes foglalkozni az államkudarcok problémáival. A modellnek figyelembe kell vennie a történelem során végbement államépítési kísérleteket és az eddig született javaslatokat, hogy megválaszolható legyen, hogy pontosan mit is lehet tenni. Továbbá az is biztosítandó, hogy egy sémán belül kezelje a probléma komplexitását, a különböző dimenziókat és az egymásnak feszülő erőket. Erről a modelltől és a lehetőségekről szól a jelen tanulmány mindkét szerzőjének korábbi munkássága,³⁵ viszont ebben az írásban nem a modell az elemzés fő tárgya, hanem az, hogy egy ilyen modell milyen (elméleti) keretek között értelmezhető. A modellel azonban érdemes foglalkozni, éppen az említett ukrajnai újjáépítés közelgő esedékessége miatt – viszont ezt a célt másik tanulmányok során fogják kitűzni.

Az államépítéssel foglalkozó kutatók jelentős része a nemzetközi kapcsolatok egyes részdiszciplínájának korlátozott lehetőségeinek segítségével vizsgálta a jelenséget, és azonosította például a demokráciaterjesztést vagy az állam teljes felépítésével történő gazdasági újjáépítést. A főleg amerikai szerzők³⁶ által előszeretettel használt „nemzetépítés” kifejezés félrevezető lehet. Az államépítés egy többlépcsős folyamat, amelynek egyszerre része a biztonság megteremtése és fenntartása, a társadalmi egység növelése, az intézményépítés, a demokráciaépítés és a gazdasági fejlődés fenntartható kereteinek a kialakítása is. A demokrácia és az államépítés a liberális logikában összekapcsolódik, mert a fenntartható működésbe vetett hit alapja a stabilitás, amit éppen a demokratikus berendezkedés tud megadni. Természetesen széles körű annak az irodalma, hogy épp a demokráciához vezető út a legveszélyesebb,³⁷ de a számos pozitív példa miatt hajlamosak vagyunk azt nyugati szemüvegen keresztül nézni és a liberális demokratizálást általános receptként elfogadni. A nyugati szemüveg nem teljesen félrevezető, és Budapestről (az Európai Unió tagjaként a „liberális világrend” magjához tartozó egyik fővárosból)³⁸ nézve ennek a megközelítésnek a befolyása érthetően erős és meggyőző, azonban figyelembe kell venni, hogy éppen Közép-Európa és az itteni sikeres demokratikus rendszerváltozások, valamint az euroatlanti integráció bizonyítja, hogy az államépítésre vonatkozó valós és egységes belső igény elengedhetetlen feltétele³⁹ a sikernek.

Rövid kitérő: a vesztfáliai szuverenitás természete

A „liberális világrend” elengedhetetlen feltétele a vesztfáliai szuverenitás létezése és a rend legfontosabb alkotóelemeinek, az államoknak a hasonló logika alapján feltetelezett működése.⁴⁰ Ismert, hogy a vesztfáliai béke nyomán 1648-ban konstituált rendszer „kopernikuszi fordulatot”⁴¹ jelentett, amennyiben a birodalommal, a dinasztiával vagy a felekezeti hovatartozással szemben az államot nevezte – és tette – meg az európai rend fundamentumául. Az állami szuverenitás koncepciójának rögzítése ideáltipikus értelemben azt eredményezte, hogy a szerződő felek mindegyike/bármelyike megválaszthatta (még hozzá főszabály szerint mindenféle külső beavatkozástól mentesen) a saját belpolitikai struktúráját, valamint – ami szempontunkból most kevésbé releváns – a vallási orientációját. Mindennek következtében, ha egy állam hajlandó volt azonosulni a vesztfáliai szisztéma eljárásjogi jellegű kikötéseivel, a többiek cserébe olyan nemzetközi „polgárként” ismerte el, amely „képes fenntartani saját kultúráját, politikáját, vallását és belpolitikai rendjét, a külső intervenciótól pedig megvédelmezi őt a nemzetközi rendszer”.⁴²

A vallási és a világi hatalom korábbi közös struktúrája (a *respublica christiana*) és a középkori keresztény társadalom organikus egységének – illetve a birodalmi, konföderációs és városállami riválisainak⁴³ – helyére tehát az elkülönülő politikai terekben szerveződött államok világa lépett. A szuverén államok – elvileg – egymással egyenjogúnak számítottak, még hozzá a hatalmi potenciáljuktól és a területi kiterjedtségüktől függetlenül. Mindennek köszönhetően sikerült az állam hatalmát és cselekvési szféráját egy meghatározott területhez kötni, s a vesztfáliai szuverenitás azt jelentette, hogy „a saját területe felett minden állam magas fokú, átfogó, teljes és kizárólagos uralmat gyakorolhat”.⁴⁴ Az állam végső soron egy átjárhatatlan, térbelileg önmagába záródó territoriális rend – schmitti terminológiával: térrend – reprezentánsává vált, s önálló entitásként annak hasonló képviselőivel a külkapcsolatok speciális típusát juttathatta érvényre.⁴⁵ A szuverenitás eredeti princípiumából fakadó külső aspektus értelmében az államok egyetlen, maguknál magasabb politikai hatalomnak sincsenek alávetve, a belső vonatkozásából eredően pedig az egyes államok szabadon választhatják meg a politikai rendszereiket, és a belügyeikről egyetlen külső hatalomnak sem tartoznak elszámolási kötelezettséggel.⁴⁶ (A belső aspektus tekintetében a szuverén állam célja tulajdonképpen a társadalom feletti kontroll megszerzése – a területi államot ezért is tekinthetik az olyan szociologizáló teoretikusok, mint Anthony Giddens,⁴⁷ a modernitás legjelentősebb „lehatárolt hatalomtárolójának”, *power-container*ének.)

A vesztfáliai rendszer igyekezett a gyakorlatba is adaptálni a szisztéma egyik alaptételét: az egyes hatalmak erejének egyensúlyi helyzetét mint a béke biztosítékát.⁴⁸ Az 1713-ban kelt utrechti békében a felek azt is kifejezésre juttatták, hogy – katolikus, protestáns, monarchista vagy republikánus alapállásuktól függetlenül – „előzetes elismeréssel biztosítják egymás állami integritását”.⁴⁹

A vesztfáliai rendszer ideáltipikus konstrukciója azonban már a kezdetektől magában rejtett bizonyos illuzórikus vonásokat, így *de facto* mégiscsak át lehet törni az említett rendelkezéseket. Emer (Emmerich) de Vattel vitába szállt ugyan Hugo Grotiusszal – aki a morális természeti törvény kirívó megsértése esetén igazolhatónak gondolta más államok beavatkozási jogát –, s egyértelműen a be nem avatkozás álláspontjára helyezkedett. Egy ponton azonban mégis túl tudott lépni e meggyőződésén: a vallási polgárháború ódiuma elkerülése céljából ugyanis legitimnek minősítette az intervenciót. „akkor ugyanis, amikor egy nép kívülről kér segítséget annak érdekében, hogy megmenekülhessen egy állami eszközökkel gyakorolt vallási zsarnokságtól”, a beavatkozás jogszerűnek minősül.⁵⁰ A későbbiek során pedig valósággal utat tört magának a „szervezett képmutatás” (*organised hypocrisy*), hiszen az erős államok csak addig tartották magukat a vesztfáliai rendszerbe kódolt maximákhoz, ameddig az az érdekükben állt.⁵¹ A vesztfáliai rendszerből fakadó autonómia igazság szerint sohasem bizonyult teljes körűnek, azt számos tényező csorbíthatta és csorbította is. Stephen D. Krasner szerint közéjük tartoztak az ún. jogalkotó egyezmények (*conventions*), a szankcióval való fenyegetés (*coercion*), valamint a közvetlen kényszerítés (*imposition*).⁵² A *non-intervention*, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elve alól a nemzetközi szerződések (is) különböző kivételeket rögzítettek. A jogot megcsúfoló, a „jogállamra fittyet hányó”, „bitangként”, „páriaként” elkönyvelt államokkal szemben pedig napjainkban már „egy feltételezett jog és az erősebb jogának nevében erőt alkalmaz[hat]nak”.⁵³ Akár e szervezett képmutatás maliciózus megfogalmazása-ként is olvashatjuk Arany János *Civilizáció* című költeményét:

Ezelőtt a háborúban
Nem követtek semmi elvet,
Az erősebb a gyengétől
Amit elvehetett, elvett.

Most nem úgy van. A világot
Értekezlet igazgatja:
S az erősebb ha mi csinyt tesz,
Összeül és – helybenhagyja.⁵⁴

Az „offenzív liberális” felfogás – pro és kontra

Az imént vázolt vesztfáliai szuverenitás megerősítése, felépítése – a rendszerben rejlő esetleges anomáliákra tekintet nélkül – a világrend stabil működésének a szükséges feltétele, hiszen „a gyenge kormányzat aláássa a szuverenitás princípiumát”.⁵⁵ A működő államok annak függvényében lesznek képesek a nemzetközi együttműködés keretei között a szabályok közös alakítására, nemzetközi szervezetek létrehozására és azoknak a hatékonyan alkalmazására a saját jól felfogott érdekeik és céljaik elérése érdekében. Az „offenzív liberális”

irány másik alaptétele, hogy a „liberális világregend” teremti meg a keretet annak demokratikus tagjai számára a biztonság fenntartásához és a gazdasági prosperitás megteremtéséhez. Ez a logika mindenképpen expanzív, mert a kölcsönös függőség⁵⁶ keretei között a liberális magnak – inkább már realista jegyeket is magában hordozó formában – érdeke, hogy a világ minden szereplője hasonlóan működjön. A liberális, valamint a demokratizálás, a demokratikus tranzíciók szakirodalmában ezen a ponton kapcsolódik össze.⁵⁷

Az Egyesült Államok a második világháború után a gyakorlatban is összekapcsolta a liberális rend és a demokrácia kérdését, s miközben az 1990-es évekre lebontotta a birodalmi logika rendszerszervező erejét,⁵⁸ a vesztfáliai szuverén államot jelölte ki mint a nemzetközi „liberális világregend” alapegységét. Ebben a rendben a szuverén függetlenség és a szuverenitást sértő agresszió tilalma összeforrt és normaként érvényessé vált – de csak a renden belül. Azon kívül korántsem ez volt a helyzet, és a fegyveres államépítési missziók éppen a rend expanzív kényszerét tükrözték. Az amerikaiak által megerősített és fenntartott „liberális világregend” bástyái a hasonlóképpen gondolkodó államok szövetsége, amelyen belül is kiemelkedik a NATO és az Európai Unió. A két entitás bővítése jól leírható e gondolatmenet alapján, s míg a transzatlanti narratíva szerint a Nyugat államai mind jobban felismerik és értékelik a közös kultúra és gyökerek kohéziós erejét,⁵⁹ nem meglepő, hogy a renddel alapvetően egyet nem értő, az annak magján kívüli országok az expanzióban látják a saját szuverenitásukat fenyegető veszélyt.

Ahogy Mearsheimer fogalmazott: annak a stratégiának, amelynek célja, hogy Ukrajnát a Nyugat részévé tegye, a legfenyegetőbb aspektusa Moszkva számára „a NATO keletre irányuló terjeszkedése volt”.⁶⁰ A félreértések elkerülése érdekében fontos megemlíteni, hogy a putyini narratíva, amely szerint az Egyesült Államok a NATO és az EU kelet-európai terjeszkedésével Oroszországot kívánja gyengíteni és végső soron fenyegetni, nem ez a kategória. Azt is látni kell azonban, hogy a „offenzív liberális” logika nem segíti a Kreml értékelésének a megcáfolását, miközben a homályos putyini neoszovjet birodalmi tervek tekintetében a NATO vagy az EU bővítése valójában nem biztonsági fenyegetés, hanem Vlagyimir Putyin ambíciószintjének a korlátját jelenti.⁶¹

Valóban úgy tűnhet, mintha a nyugati liberális államok pragmatikusan a saját demokratikus működésüket igyekeznének minden áron rákényszeríteni a nemzetközi rendszer gyengébb szereplőire, és a liberális rend vadhajtatásai alapján még példákat is lehet felsorolni, hogy a „Nyugat” miképpen akarja az egyetemes megközelítése alapján végrehajtani a grandiózus „társadalommérnöki” tervét.⁶² Ezen komplex államépítési kísérletek eredendő célja azonban az volt, hogy a nem működő, azaz a vesztfáliai szuverenitását gyakorolni képtelen államot talpra állítsák, s ezzel elkerülhető legyenek a humanitárius katasztrófák és a negatív biztonsági túlcsoportulási hatások, hiszen a bukott államok nem pusztán önmagukra és a térségük számára jelentenek óriási kihívást a „spill over” hatás révén, hanem a nemzetközi közösség egészére is. Ez utóbbi egyébként realista szempontból⁶³ is

indokolható cél, még akkor is, ha realista szemüvegen keresztül az államépítés egy eredendően liberális formula a rend és a biztonság fenntartására.

A vesztfáliai államközpontú rendszer érvényessége a területiálisan értelmezett teljes szuverenitáson alapszik.⁶⁴ Amikor ez megkérdőjeleződik, mert egyrészt egy másik állam megsérti a szuverenitást, vagy nem állami szereplők jelennek meg a nemzeti és a nemzetközi politika színpadán, másrészt az ebből fakadó „új kihívások” átalakulásra kényszerítik a nemzetközi intézményrendszert is, akkor súlyos dilemmával kerülünk szembe: kinek és hogyan kell visszaépítenie a szuverenitást. Ebből a szempontból az egyik legsúlyosabb kihívás az államkudarcok következményeinek az intenzívebbé válása. Provokatív módon feltehetnénk a kérdést: talán nem is a vesztfáliai rendszer van válságban, hiszen az Európában és Észak-Amerikában meghonosodott államiság modellje inkább kivételnek számít?

Az újra megfogalmazott definíció egyben indokot is jelent a külső beavatkozásra. Ugyanis egy nem működő állam önmagában is nemzetközi probléma, mert a negatív következmények áterjednek a szomszédos országokra, s regionális, sőt rosszabb esetben nemzetközi instabilitást teremtenek. A szuverén államok világában a szuverenitás megvéd más állam beavatkozásától, de a „kooperatív szuverenitás”⁶⁵ azt jelenti, hogy a szuverenitás nem feltétlenül és nem minden körülmények között az ország sajátja. A világ területe a Földön élő emberek közjava, és az államok feladata, hogy az adott területen ezt a közjót megvédjék az emberek számára, illetve megvédjék magukat az embereket is. A territorialitás ebben az értelemben nem jogot, hanem kötelességet jelent a szuverén terület kontrollálására. Államkudarc akkor következik be, ha az állam nem képes gyakorolni ezt a kontrollt a terület felett, azaz nem tudja kiszolgálni az embereket – ami hosszabb távon nem csak az ott élőkre jelent veszélyt. A „kooperatív szuverenitás” értelmében a külső szereplők érdekeltté és felelőssé válnak abban, hogy a szuverén terület feletti kontroll visszaálljon. Az államépítés ebben az értelemben éppen ennek a kontrollnak, illetve a képességnek a megteremtését jelenti. Jóllehet az államépítéshez kapcsolódó különböző feladatok nem mindig világosak, és úgy tűnik, mintha azok esetenként folyamatosan változnának, mégis azonosítani lehet olyan közös vonásokat, amelyek alapján általában jellemezni lehet a folyamatot. Általános felismerés, hogy az alternatív megoldási kísérletek – mint az állami határok újrarajzolása vagy a kormányzat nélküli területek megőrzése – nem életképes megoldások a jelenlegi „liberális világrend” keretei között.

Az állam eredendően területiális entitás, amely az intézményi rendjén keresztül biztosít szuverenitást és legalitást az azt irányító intézmény, a legtöbb esetben a kormányzat számára ahhoz, hogy az a területén történő bármilyen eseményt, folyamatot vagy az ott élő személyek által végzett tevékenységet befolyásolja. A szigorúan vett államépítésnek – amelyről a szakirodalomban elsősorban szó van – ezen adottságra kell fókuszálnia, s nem a társadalmon belül meglévő pszichológiai-kognitív kapcsok megteremtésére. Az más kérdés, hogy az állam fenntarthatóságához elengedhetetlen egyfajta lojalitás a centrális intézmények,

vagyis az állam felé. Az államépítés így szélesebb értelemben magában foglalja a társadalmi kapcsolatok megerősítését is, mert a fenntarthatóságának a záloga egy egységes háttér, még ha azt nem is hívhatjuk nemzetnek. (S ne tévesszük szem elől azt sem, hogy a „bukott államok” is éppen abban bizonyultak-bizonyulnak elégtelennek, hogy megfelelő intézményeket és gyakorlatokat hozzanak létre az állampolgáraik biztonságának fenntartása érdekében – ekként pedig az állam és a társadalom közötti reláció súlyosan töredezett lett,⁶⁶ feledtetve a Thomas Hobbes-i *protego ergo obligo* alapelvet.) Továbbá az államépítés részét kell képeznie a megfelelő intézmények kialakulását lehetővé tevő környezet biztosításának, illetve természetesen azon intézményi keret felépítésének vagy megreformálásának, amely magát az államot jelenti. Az államépítés komplex, többlépcsős folyamatában tehát, mint arra fentebb is kitértünk, a katonai, politikai, gazdasági, sőt szociális intézkedések egymásra épülnek; e „projekt” végső célja pedig az, hogy szárba tudjon szökkenni egy stabil politikai, gazdasági és szociális struktúra.⁶⁷

A politikai vonatkozások tekintetében viszont kiemelhetjük, hogy a demokrácia egyértelműen „nyugati” fogalom. A definiálása esetén is nehéz elszakadni azon civilizációs és kulturális előítéletektől, amelyek az európai és az észak-amerikai liberális történelmi fejlődésben gyökereznek. A demokrácia fogalma – a reáliák világában időről időre kísértő populista korszellem, valamint a politikatudományban mostanság az „illiberális” tendenciákat egyre gyakrabban górcső alá vevő szakirodalmi bázis kiterjedtsége ellenére – eminens módon összekapcsolódott a „modern társadalmak kísérőjeként” azonosítható liberális eszmékkel,⁶⁸ hiszen a demokráciaterjesztés esetén a cél nyilvánvalóan nem egyszerűen a demokrácia, hanem a liberális demokrácia meghonosítása. (A mondanivalónk árnyalásaként meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy a demokratikus felfogás nem feltétlenül csak a vegytiszta liberalizmussal egyeztethető össze, legalábbis államelméleti szempontból biztosan nem. Ennek alátámasztására azt az állítást ajánljuk az Olvasó figyelmébe, hogy a jóléti állam aranykora idején – tehát Nyugat-Európában, az 1945 és 1975 közötti évtizedekben – a kereszténydemokrácia és a szociáldemokrácia egyaránt a társadalmi élet integrált és egymáshoz kapcsolódó rendjét tartotta megfelelőnek.⁶⁹ A liberális demokrácia meghonosításával kapcsolatban tett állításból az is következik, hogy nem minden olyan ország tekinthető demokratikusnak, amelyik annak vallja magát.

A szakirodalomban a demokrácia és az államépítés közötti összefüggés keresése már korábban is az előfeltételek és a kedvező kondíciók leírására való törekvést jelezte.⁷⁰ Az államépítési folyamat során azonban nem árt megfontolni Samuel P. Huntington intelmét, miszerint a nyugati vezetőknek nem arra kell törekedniük, hogy más civilizációkat – az ukrán kontextusban és a Leo Frobenius-i alapterminológia⁷¹ e térségre alkalmazásával: más kultúrköröket – a Nyugat képmére formáljanak, hanem arra, hogy a nyugati civilizáció egyedülálló értékeit megőrizték, védjék, és újra életre keltsék.⁷² Bármely, az államépítéssel kapcsolatos misszió – s főként az „újraimportált állam” mint a nyugati típusú rendszer

exportjára tett 21. századi kísérlet⁷³ – csak akkor lehet sikeres, ha azt megelőzően kellő precizitással tanulmányozták át az adott régió – jelen esetben Ukrajna – gazdasági, politikai, szociális és kulturális viszonyait, hagyományait. A „*win the population strategy*”⁷⁴ (a lakosság támogatásának elnyerése) ugyanis kitüntetett jelentőségűnek számít a sikeres államépítés szempontjából. Ez legalábbis szükséges, de nyilvánvalóan nem elégséges feltétele annak, hogy Ukrajna egyáltalán és esetleg kiszabadítható legyen az „ütköző állam” (*buffer state*)⁷⁵ kétes értékű jogállásából (bár a háttérben megbúvó nagyhatalmi szál elvarrásának kérdése még optimista olvasatban is felettébb kétséges).

* * *

Összességében elmondhatjuk: arra vonatkozóan, hogy miként lehet a háborúba sodródott ukrán államot a katonai műveletek befejezését követően stabilizálni, majd a növekedés irányába ható fejlődési pályára állítani, nincsenek megfellebbezhetetlen és a siker maradéktalan reményével kecsegtető receptek. Ráadásul – a „minden elmélet halála a gyakorlat” örökérvényű maximájának is betudhatóan – bármikor felmerülhetnek a „terepasztalról” előre nem látható és kalkulálható tényezők, amelyek a kialakult helyzethez és körülményekhez történő, viszonylag gyors alkalmazkodást igényelnek. Az államépítés módszere tehát – ahogy azt Eliot Cohen, Conrad Crane, Jan Horvath és John Nagl is megállapította⁷⁶ – nem határozható meg egzakt módon, ám, mint azt említettük, ez nem is volt és nem is lehetett a célunk. Az ukrainai eseményekkel összefüggésben azonban – meglátásunk szerint – sikerült bebizonyítanunk, hogy az államépítés napjaink turbulens világában is alapvető jelentőséggel bír.

Jegyzetek

- 1 Fontos hangsúlyozni, hogy az államépítés terminusa a korábbi – az ezredfordulót megelőző – szakirodalomban nem feltétlenül kapcsolódott össze az általunk vizsgált kérdéskörökkel. Halász Iván emeli ki, hogy a Szovjetunió fennállása alatt milyen kiterjedt irodalom foglalkozott az új típusú szovjet állam építésével; megállapítható, hogy az államépítés fogalmát sokkal átfogóbban és absztraktabban használták a modern (nyugat-európai) állam kialakulási folyamatára vonatkozóan is. Ld. Halász Iván: *Az állam összeomlása és újjáépítése* (Budapest: Nemzeti Közszerződési Egyetem Közigazgatástudományi Kar, 2014), 21. o.; Linz, Juan J.: „Nemzetépítés és államépítés”, *Magyar Kisebbség*, 7, no. 3 (2002): 150–173.
- 2 Mearsheimer használja ezt a jellemzést. Ld. Mearsheimer, John J.: *A nagy téveszme: Liberális álmok és nemzetközi realitások* (Budapest: Századvég Kiadó, 2022), 245. o.
- 3 Eizenstat, Stuart, Porter, John Edward és Weinstein, Jeremy: „Rebuilding Weak States”, *Foreign Affairs*, 84, no. 1 (2005): 134–146.
- 4 Fukuyama, Francis: *Államépítés. Kormányzás és világrend a 21. században* (Budapest: Századvég Kiadó, 2005).
- 5 Csicsmann László: „A civilizációs-kulturális tényező szerepe a 21. századi államépítési folyamatban”, *Külügyi Szemle*, 8, no. 1 (2009): 7.

- 6 Jervis, Robert: „Realism, Neo-Liberalism, and Cooperation: Understanding the Debate”, *International Security*, 24, no. 1 (1999): 42–63.
- 7 A kifejezés – az offenzív realista címkétől eltérően – nem bevett a szakirodalomban, ugyanakkor Ikenberry hasonló kontextusban említi. Ld. Ikenberry, John G.: *A World Safe for Democracy* (New Haven, CT: Yale University Press, 2020). A teljesség igényével meg kell említeni, hogy a szerzők Benjamin Millertől függetlenül jutottak az övéhez hasonló következtetésre, és vezetik be a kifejezést a magyar szakirodalomba. Miller egy 2010-es cikkében a Bush-adminisztráció neokonzervatív külpolitikájának – akkoriban divatos – általános kritikáját egészítette ki elméleti igényességgel, amikor az offenzív liberalizmust jellemezte. Ld. Miller, Benjamin: „Democracy Promotion: Offensive Liberalism Versus the Rest (of IR Theory)”, *Millennium*, 38, no. 3 (2010): 561–591. Magából a liberális világrendből nem következik automatikusan az elvei aktív kikényszerítésének a politikája, de az államépítéssel kapcsolatban vitathatatlanul jelen van, hiszen a külső szereplőknek a belpolitikai viszonyokba való beavatkozásának az igénye – elsősorban a rend fenntartásának céljával – logikailag offenzív liberális. Nem véletlen, hogy a Bush-adminisztráció neokonzervatív külpolitikájának kudarca és annak kritikája miatt az államépítési kísérletek 2009-től háttérbe szorultak. Azonban Ukrajna újjáépítésének közelgő valósága miatt nagyon is időszerű a kérdést újra elővenni és az államépítés komplex tevékenysége szempontjából értelmezni, ami magában foglalja a konfliktus utáni újjáépítés és végső soron a demokráciaterjesztés (valóban ideológiailag terhelt) elemeit.
- 8 Külön tanulmányt érdemel annak a kérdésnek a tisztázása és pontos fogalmi lehatárolása, hogy mi a különbség elméleti szempontból a világrend és a nemzetközi rend(szer) kifejezés között. Ezt a feladatot a szerzők kiemelten fontosnak tartják, és a későbbiekben kifejezetten erre az elméleti dilemmára reflektáló tanulmányuk fog megjelenni. Anélkül, hogy abból előzetesen idéznénk, a jelen keretek között fontos megemlíteni, hogy a liberális nemzetközi rend(szer) kifejezés használata esetén referenciapontként tekinthető Ikenberry vagy Kagan elméleti meghatározása a nemzetközi kapcsolatokról (pl. Ikenberry: *A World Safe for Democracy*, Kagan, Robert: *A dzsungel visszavág* [Budapest: AJTK, 2022]; Kagan, Robert: „The Price of Hegemony”, *Foreign Affairs*, 101, no. 3 [2022]: 10–18.). Ez esetben a liberális nemzetközi rendszer „kézzelfogható” jellemzője az együttműködés, a szabadkereskedelem, az emberi jogok univerzalitása vagy a békés egymás mellett élés elvei. Ezek az elvek ugyanakkor globálisan nem egyformán vannak jelen minden dimenzióban (pl. gazdasági globális kormányzás vs. kemény biztonsági kérdések). A világrend ezzel szemben az értelmezésünk szerint ezekre az elvekre építő, valóban létező globális rendezőelv, amely attól függetlenül kényszeríti a nemzetközi rendszer szereplőit cselekedetre, hogy valójában nem osztják a liberális elveket (lásd pl. Kína; erről a kérdésről hamarosan szintén tanulmányunk fog megjelenni). A „kényszerítő” kereteket a liberális világrend napirendalkotói (mint az Egyesült Államok vagy az EU) határozzák/határozták meg, és a rend szereplői nem tudják figyelmen kívül hagyni azokat. Ebben jelenik meg a nemzetközi kapcsolatok szűrRealizmusa: hogy a realista külpolitikai logika is a liberális rend keretei között értelmezhető, azaz végső soron liberális és realista elméleti iskoláknak egyszerre is igazuk lehet a nemzetközi rendszer elemzésekor, attól függően, hogy melyik jellemzőjére (dimenziójára) koncentrálnak, hiszen jelenleg létezik egy, a „Nyugat” által létrehozott és működtetett paradigmatis keret.
- 9 Lásd például a jelen tanulmány szerzőinek munkáit: Rada Péter: „A demokratikus fejlődés Rubik kockája”, *Sereg Szemle*, 9, no. 2 (2011): 155–163.; Pongrácz Alex: „A bukott államok problémájának aktuális kérdései”, *Jog – Állam – Politika*, 7, no. 4 (2015): 23–37.; továbbá: Marton Péter: „Államkudarcok: az út a kooperatív fenyegetéscsökkentés felé?”, *Külgügyi Szemle*, 3, no. 3–4 (2004): 132–157.; Rada Péter: „Átalakuló biztonsági kihívások” in *Új világrend? Nemzetközi kapcsolatok a hidegháború utáni világban*, szerk. Rada Péter

- (Budapest: Corvinus Külügyi és Kulturális Egyesület, 2007), 53–72. o.; Rada Péter: „Új típusú biztonsági kihívások” in *Biztonságpolitikai Corvinák*, szerk. Rada Csaba (Budapest: CKKE, 2008); Rada, Péter: „The Rubik’s Cube of Democracy”, *Pakistan Journal of International Relations*, 2, no. 1 (2009): 81–114.
- 10 Zakaria, Fareed: *The Post-American World* (New York, NY: The New York Times, 2011)
 - 11 A kifejezés nem honosodott meg a nemzetközi szakirodalomban, de véleményünk szerint található és kifejezően összegzi az államépítés-elmélet szempontjából a liberális elméleti logikát.
 - 12 Lásd például a vezető neokonzervatív gondolkodó, Robert Kagan műveit (pl. Kagan: *A dzsungel visszavág*; Kagan: „The Price of Hegemony”).
 - 13 Lásd az amerikaiak által a 2023. március 10-i EU–USA-csúcs, az Ursula von der Leyen és Joe Biden találkozója előtt hivatalosan jelzett témákat a Fehér Ház oldalán: *The White House*, „Statement from White House Press Secretary Karine Jean-Pierre on the Visit of President Ursula von der Leyen of the European Commission”, a letöltés ideje: 2023. március 11., <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/03/02/statement-from-white-house-press-secretary-karine-jean-pierre-on-the-visit-of-president-ursula-von-der-leyen-of-the-european-commission/>.
 - 14 A German Marshall Fund of the United States önálló programot szentel a tevékenységén belül a háború utáni újjáépítésnek. Bővebb információért lásd: *GMF*, „A Marshall Plan for Ukraine”, a letöltés ideje: 2023. március 1., <https://www.gmfus.org/marshall-plan-ukraine>.
 - 15 Ikenberry: *A World Safe for Democracy*; Ikenberry, John G.: „Why American Power Endures”, *Foreign Affairs*, no. 101 (2022): 5.
 - 16 A szakirodalomban gyakran utalnak emiatt Rudyard Kipling 1899-es „White Man’s Burden” című versére, amely a civilizált államok kötelezettségének tartja a külső beavatkozást a „nem működő államokban”. Ez utóbbi kifejezést természetesen nem használta. Ld. Rada: „A demokratikus fejlődés Rubik kockája”.
 - 17 A liberális külpolitika egyik alapvető sajátosságaként határozhatjuk meg, hogy „míg más liberális államokkal szemben a háború korlátai érvényesülnek, addig a nem liberális rendszerekkel az ellenségeskedés, vagy David Hume kifejezésével élve, az „óvatos vehemencia” a jellemző”, ami az érem másik oldalát szemlélve persze meggondolatlan agresszióként, avagy „liberális óvatlanságként” is felfogható. Vö. Kiss J. László: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében* (Budapest: Osiris Kiadó, 2009), 294. o.
 - 18 Theodore Roosevelt üzenete a Kongresszusnak, 1904. december 6. Idézi: Peterecz Zoltán: *A kivételes Amerika: Az amerikai kivételesség történelmi bemutatása* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2016), 159. o.
 - 19 Rawls, John: *A népek joga: Visszatérés a közös gondolkodás eszméjéhez* (Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2008), 18. o.
 - 20 Kaplan, Robert D.: *Marco Polo világa visszatér: Háború, stratégia és amerikai érdekek a huszonegyedik században* (Budapest: Pallas Athéné Könyvkiadó Kft., 2018), 58. o.
 - 21 Békés Rezső: *Truman árnyéka. Kontinuitás és változások a második világháború utáni amerikai geostratégiában* (Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 1982), 10. o.
 - 22 Davis, Daniel L. (2016). „The Wholesale Failure of American Foreign Policy. How Long Will the People Permit It?”, *The American Conservative*, a letöltés ideje: 2023. február 14., <https://www.theamericanconservative.com/the-wholesale-failure-of-american-foreign-policy/>.
 - 23 Illés Zoltán: „Az államformáló polgárháború dinamikája és diplomáciája Dél-Szudánban”, *Külügyi Szemle*, 17, no. 2 (2018): 66.
 - 24 Tilly, Charles: „A háborúzás és az államépítés mint szervezett bűnözés”, 2000. *Irodalmi és Társadalmi Havi Lap*, 24, no. 3 (2012): 3.
 - 25 Rada: „A demokratikus fejlődés Rubik kockája”; Farkas Ádám és Pongrácz Alex: „Az állam fegyveres védelmének állam- és jogelméleti alapjai” in *A honvédelem jogának elméleti*,

- történeti és kortárs kérdései, szerk. Farkas Ádám (Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 2018), 9–30. o.
- 26 Kant, Immanuel: *Zum Ewigen Frieden* (Berlin: Phillip Reclam, 1998).
 - 27 Doyle, Michael: „Liberalism and World Politics”, *American Political Science Review*, 80, no. 4 (1986): 1151–1169.
 - 28 Szentes Tamás: *Világgazdaságtan* (Budapest: Aula Kiadó 2002).
 - 29 Burchill, Scott: „Liberalizmus” in *A nemzetközi kapcsolatok elméletei*, szerk. Burchill, Scott és Linklater, Andrew (Budapest: Typotex – PANTA, 2019), 74. o.
 - 30 Csicsmann: „A civilizációs-kulturális tényező”, 7. o.
 - 31 Ld. később a kooperatív szuverenitásról szóló érvelést.
 - 32 Kagan: *A dzsungel visszavág*; Kagan: „The Price of Hegemony”.
 - 33 Mearsheimer: *A nagy téveszme*, 197. o.
 - 34 Hasonló a logikája John Ikenberrynek is (Ikenberry, *A World Safe for Democracy*, 32. o.).
 - 35 Rada Péter: „A nem működő államok újjáépítésének dimenziói”, *Külügyi Szemle*, 5, no. 3–4 (2006): 234–263.; Rada Péter: „Az államépítés folyamatának modellezése”, *Külügyi Szemle*, 8, no. 1 (2009): 41–72.; Rada: „A demokratikus fejlődés Rubik kockája”; Pongrácz: „A bukott államok problémájának aktuális kérdései”; Pongrácz Alex: „Bukott államok és a keresztény kisebbségek üldözése: diagnózis és terápia” in *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2018*, szerk. Kaló József és Ujházi Lóránd (Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 2018), 181–188. o.; Pongrácz Alex: „Államkudarc és államépítés, avagy egy valós kihívás koncepcionális értelmezései és a katonai kezelés állami aspektusai” in *Az állam katonai védelme az új típusú biztonsági kihívások tükrében*, szerk. Farkas Ádám (Budapest: Nemzeti Köszolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2019), 19–28. o.
 - 36 Dobbins, James, Jones, Seth G., Crane, Keith és Cole DeGrasse, Beth: *The Beginner’s Guide to Nation-Building* (San Diego, CA: Rand Corporation, 2007).
 - 37 Lásd a turbulens demokratizálás és a demokratikus tranzíciók szakirodalmát: pl. Mansfield, Edward D. és Snyder, Jack: *Electing to Fight: Why Emerging Democracies Go to War?* (Cambridge, MA: MIT Press, 2005).
 - 38 Ez az állítás tény, és akkor is igaz, ha a médián átszűrődő információk alapján ezt valaki kritikával illetné. Magyarország tagja a „liberális világrend” két legfontosabb intézményének: a NATO-nak és az EU-nak is.
 - 39 Ezt még Mearsheimer is említi realista szempontból. Ld. Mearsheimer: *A nagy téveszme*, 268. o.
 - 40 Ikenberry, *A World Safe for Democracy*, 215. o.
 - 41 Fontos itt megjegyezni, hogy tisztában vagyunk azzal, hogy maga az 1648-as béke egy hosszú folyamat egyik lépcsőfoka, ennek ellenére az elméleti szakirodalomban széles körben elfogadott az eseményre paradigmaváltó dátumként történő hivatkozás. Lásd bővebben ennek kritikájával kapcsolatban: Osiander, Andreas: Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth”, *International Organization*, 55, no. 2 (2001): 251–287.
 - 42 Kissinger, Henry: *Világrend* (Budapest: Antall József Tudásközpont, 2015), 34–35. o.
 - 43 Bővebben ld. Spruyt, Hendrik: *The Sovereign State and Its Competitors: An Analysis of Systems Change* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994).
 - 44 Scholte, Jan Aart: *Globalization: A Critical Introduction* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005), 188. o.
 - 45 Schmitt, Carl: *The Nomos of the Earth* (New York, NY: Telos Press Publishing, 2006), 128–129. o.
 - 46 Kiss J. László: *Globalizálódás és külpolitika: Nemzetközi rendszer és elmélet az ezredfordulón* (Budapest: Teleki László Alapítvány, 2003), 14., 225. o.
 - 47 Giddens, Anthony: *The Nation-State and Violence* (Berkeley, CA: Polity Press – University of California Press, 1987), 120. o.
 - 48 Péterffy ezzel kapcsolatban Swift egyik vitriolos megjegyzését is idézi: eszerint a hatalmi egyensúly által teremtett helyzet olyan, mint egy „tökéletes súlyelosztással épített ház, ...

- amelyre, mikor egy veréb rászállt, az egész összedőlt”. Ld. Péterffy, Gedeon: „Igazságos béke: Szent Tamás és Kant” in *Bölcséleti Közlemények*, 8. (Budapest: Aquinói Szent Tamás Társaság – Stephaneum Nyomda, 1942), 50. o.
- 49 Koselleck, Reinhart: *Kritika és válság: Tanulmány a polgári világ patogeneziséről* (Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 2016), 55. o.
- 50 Uo., 53. o.
- 51 Krasner, Stephen D.: *Sovereignty: Organised Hypocrisy* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1999).
- 52 Uo., 116–117. o.
- 53 Derrida, Jacques: *Bitangok: Két esszé az észről* (Budapest: L'Harmattan Kiadó – SZTE Filozófiai Tanszék, 2015), 9., 99. o.
- 54 Arany János *hátrahagyott versei* (Budapest: Ráth Mór, 1888), 414. o.
- 55 Fukuyama, *Államépítés*, 125. o.
- 56 Szintén (neoliberalis alaptétel. Lásd például Robert Keohane műveit: Keohane, Robert és Nye, Joseph: *Power and Interdependence* (New York, NY: Little, Brown, and Company, 1977; Keohane, Robert: *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984).
- 57 O'Donnell, Guillermo, Schmitter, Phillip C. és Whitehead, Laurence (szerk.): *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives* (Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press, 1986).
- 58 Ezt nevezte Fukuyama a demokrácia győzelmének.
- 59 Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2015), 530. o.
- 60 Mearsheimer: *A nagy téveszme*, 273. o.
- 61 Hasonlóképpen érvel Kagan is (Kagan: *A dzsungel visszavág*); ld. még a Putyin egyik fő ideológusának számító Alexandr Dugin eurázsiai küldetéséről írt – magyar nyelven is hozzáférhető – tanulmánykötetét: Dugin, Alexandr: *Eurázsiai küldetés* (Budapest: Kárpátia Stúdió Kft., 2022).
- 62 Mearsheimer maga is hivatkozik arra, hogy a liberális külpolitika fókuszában a társadalommérnökség áll. Ld. Mearsheimer: *A nagy téveszme*, 228. o.
- 63 Mearsheimer, John J.: *The Great Delusion* (New Haven, CT: Yale University Press, 2018), 59. o.
- 64 Uo., 100. o.
- 65 Marton Péter: „Global Governance vs. State Failure”, *Perspectives*, 16, no. 1 (2008): 85–108.
- 66 Roland Dannreuther: *Nemzetközi biztonság* (Budapest: Antall József Tudásközpont, 2016), 92., 102. o..
- 67 Bordás Mária: *Iszlám kalifátus a 21. században (?)*: Az állami hatékonyság kérdései a Közel-Keleten és Afrikában (Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 2015), 213. o.
- 68 Rosenvallon, Pierre: *Civil társadalom, demokrácia, politikum: Történelmek és elméletek: Válogatott tanulmányok* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2007), 108. o.
- 69 Ormos Mária: *Politikai eszmék, politikai gyakorlatok a 20–21. században* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2009), 355. o.
- 70 Ld. Fukuyama: *Államépítés*.
- 71 Frobenius, Leo: „Der westafrikanische Kulturkreis”, *Petermanns Geographische Mitteilungen*, 43, no. 10 (1897): 225–236.
- 72 Huntington: *A civilizációk összecsapása*, 538. o.
- 73 Csicsmann: „A civilizációs-kulturális tényező”, 15. o.
- 74 Bordás: *Iszlám kalifátus*, 213. o.
- 75 Ennek mélyebb összefüggéseire ld. Nagy Károly: „Államépítés a 20. században”, *Európai Tükör*, 15, no. 1 (2010): 74–85.
- 76 Cohen, Eliot, Crane, Conrad, Horvath, Jan és Nagl, John: Principles, Imperatives, and Paradoxes of Counterinsurgency, *Military Review*, 86, no. 6 (2006): 49–53.